

מי השתחוה למי?¹

לדרכו של רש"י בפירושו לתורה.

מיכאל גרוס

כשבא יתרו חותן משה אל המדבר, אל הר האלקים, נאמר (שמות, יח, ז):
"ויצא משה לקראת חתנו וישתחו וישק לו וישאלו איש
לרעהו לשלום ויבאו האהלה".

רש"י, ד"ה: "וישתחו וישק לו", מבאר:

"איני יודע מי השתחוה למי? כשהוא אומר: איש לרעהו -

מי הקרוי איש? זה משה, שנאמר: והאיש משה".

לכאורה, רש"י פשוט, לא ברור מי הנושא של "וישתחו"; משה, שהוא הנושא של הפועל הראשון "ויצא"; או חתנו, איתו הוא נפגש, הסמוך לפועל "וישתחו". אין הכרע לבעיה לא מבחינה דקדוקית, שניהם יחיד-זכר כמו הפועל, ולא מבחינה חזבירית. על כן רש"י, בעקבות המדרש, מסתמך על סוף הפסוק: "איש לרעהו", איש - הוא משה, והוא אכן הנושא של "וישתחו". הבנה זו ברש"י אינה פשוטה כל עיקר, במיוחד אם נשווה את פסוקנו עם פסוקים אחרים בתורה המחזירים פגישות, ועם פירוש רש"י להם:

א. פגישת לבן-יעקב (בראשית יט, יג):

"ויהי כשמע לבן אח שמע יעקב בן אחוחו וירץ לקראתו

ויחבק לו וינשק לו ויבאהו אל ביתו".

ב. פגישת עשו-יעקב (בראשית לג, ד):

"וירץ עשו לקראתו ויחבקהו ויפל על צוארו וישקהו
ויבכו".

ג. פגישת יוסף-יעקב (בראשית מו, כט):

"ויאסור יוסף מרכבתו ויעל לקראת ישראל אביו גשנה וירא

אליו ויפל על צוארו ויבך על צוארו עוד".

ד. פגישת אהרן-משה (שמות, ד, כז):

"ויאמר ה' אל אהרן לך לקראת משה המדברה וילך

ויפגשהו בהר האלוקים וישק לו".

בכל הפסוקים האלה מתוארות פגישות משפחתיות, ובכולם רצף של פעלים

בגוף יחיד, כלומר, רק אחד מן הנפגשים פועל בעוד השני נשאר סביל. מי הפועל? מי משני הנוכחים הוא המחבק והמנשק, ומי אינו עושה דבר? הספק קיים, אך רש"י אינו שואל. אין ברש"י משפט כמו: איני יודע מי חיבק למי, או: מי נפל על צוארי מי, וכד'.

נרמה שלרש"י לא קשה. הוא קבע לעצמו כלל, היוצא מפירושו בכמה מקומות,

שכאשר יש טפח בנושא של פועל מסוים יש לייחס פועל זה לנושא המפורש של הפועל שקדם. או בלשון הרא"ם: "מדרך הכחוב שיהיו כל הפעולות הנמשכות זו אחר זו פעולות של פועל הפועל הראשון". (שמות, יח, ז).

עיינן רש"י בבראשית יט, יג; לג, ד; ובעיקר בבראשית מו, כט, שם דבק רש"י בכלל הנ"ל למרות הקשיים שמעורר נגדו הרמב"ן.

1) דרך הפירוש במאמר זה מושפעה מפרשי רש"י, ומשעוריה, בכתב ובע"פ, של פרפ' נ. ליבוביץ.

אם כן, מה ראה רש"י לשאול דוקא בפרשת יתרו: "איני יודע מי השתחוה למי?", מדוע כאן הוא מהסס יותר מאשר במקומות אחרים? תמוהה שאלתו, ותמוהה לא פחות תשובתו: "כשהוא אומר איש לרעהו... זה משה", מדוע לחפש את נושא הפעלים בסוף הפסוק, ולא בחלתו "ויצא מטה", כפי הכלל הנקוט בידיו תמיד? במיוחד, שבתחלת הפסוק הנושא מפורש: "ויצא משה", ואילו ב"וישאלו איש לרעהו" הנושא רק רמוז בסוד המדרש. ועוד, ש"וישאלו" הינו פועל בלשון רבים, ורש"י מחפש אחר הנושא של "וישאלו" ו"וישק" שהם בגוף יחיד. ובכלל, מה דחק את רש"י להוציא את הביטוי "איש לרעהו" ממשוטו (זה לזה) ולהביא מדרשו? כל השאלות האלה מחייבות הבנה אחרת בדברי רש"י.

לפי הכלל דלעיל, נראה ברור שמשה הוא המשתחוה והוא המנשק, כי הרי מפורש בחלת הפסוק: "ויצא משה... וישאלו וישק...". אלא, שהשתחויה זו של משה תמוהה ומשונה. בכל מפגשי הקרובים לא מצאנו השתחויה (2), ומה למשה להשתחוות לפני יתרו? אדרבא, אפשר לצפות שיחרו הוא שישתחוה, הרי הוא הבא לחסות תחת כנפיו של משה:

פסוק א: "וישמע יתרו... את כל אשר עשה אלקים למשה".

פסוק ב: "ויקח יתרו..."

פסוק ה: "ויבא יתרו חתן משה... אל משה"

פסוק ו: "ויאמר אל משה אני חתן יתרו בא אליך"

פסוק ז: "ויצא משה לקראת חתנו וישתחו..."

נראה דוקא שיחרו הוא המשתחוה. וכי על משה להשתחוות לפני כהן מדין, או לגר הבא להחגייר להשתחוות לפני נביא ה'?

כיצד נכריע? לפי הכלל שאין לשנות את הנושא בפסוק כל עוד הכתוב לא שינה (ואז משה הוא המשתחוה); או לפי הענין, הרקע והאווירה (ואז יתרו הינו זה המשתחוה)? אכן יש מקום לשאלת רש"י, ודוקא כאן: "איני יודע מי השתחוה למי?" (3).

רש"י מחרץ בפסוק: "והאיש משה" שהמשכו: "ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה". אמת, יתרו הוא זה שצריך להשתחוות, אבל משה העניו לא רוצה שישתחו לפניו ולכן מקדים הוא ומשתחוה. על ענוותו של משה רמז הפסוק: "וישאלו איש... (ומי קרוי איש?)", ועל זריזותו של משה: "וישאלו איש לרעהו" - זה לזה, אך מי הקדים? האיש משה הקדים את רעהו, הן בשאלת השלום והן בהשתחויה.

יוצא, שהכלל שאין לשנות את הנושא בפסוק נשאר בחוקפו, משה הוא המשתחוה, וגם קושי ענייני אין בהשתחויה זאת, כי האיש משה ענו, כמרומז בסוף הפסוק.

(2) עיין בענין זה בבראשית יח, ב; ובבראשית יט, א; שם מצאנו השתחויה, ובעיקר בבראשית לג, ג יעקב משתחוה לפני עשיו. (וחז"ל החיחסו כבר למשונה ולמוגזם שבהשתחויות יעקב גם מפנים אחרות).

(3) המקור של רש"י, המכילתא, שואל למעשה שאלה כפולה: "איני יודע מי השתחוה למי ואיני יודע מי נישק למי?". רש"י הביא רק את השאלה הראשונה. לפי הנאמר לעיל אין כאן רק קיצור, "חד מנייהו נקט", כפי שחשבו כמה ממפרשי רש"י, אלא עיקר השאלה של רש"י היא דוקא על ההשתחויה הבעייתית.